

Світлана ЖИЛА,
*професор кафедри української мови, літератури та журналістики
Національного університету «Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка, доктор педагогічних наук*

БОРОТЬБА ЗА МОВУ ЯК ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОГО ОПОЗИЦІЙНОГО РУХУ ОПОРУ

У вступі пропонуємо мандрівку в часи непокори – часи яскравих особистостей українського опозиційного руху опору, хочемо, щоб перед слухачами й читачами постали фрагменти з історії боротьби за свободу України, її культуру й мову людей, які стали славою й гордістю нації.

Ключові слова: *боротьба за мову, український опозиційний рух, різні течії дисидентства, Левко Лук'яненко.*

Як відомо з історії, в Україні основними течіями опозиційного руху другої половини 50 – 80-х років були самостійницька (підпільні групи національно-визвольного руху); національно-культурницька (шістдесятництво – нове творче покоління митців: письменників, художників, композиторів, кінорежисерів, акторів, перекладачів); правозахисна й рух за свободу совісті (релігійна опозиція), а також рух за соціально-економічні права.

Якою була чисельність опозиційних діячів? За різними підрахунками, близько тисячі активних учасників опору. Орест Субтельний, канадський історик, стверджує: «На Україні налічувалося не більше тисячі активних дисидентів. Проте їх підтримувало й співчувало їм, напевне, багато тисяч» [1, с. 445]. Інший канадський історик Богдан Кравченко склав список дисидентів 1960 – 1972 років, у якому фігурувало 975 прізвищ.

Концепційно погляди дисидентів, які належали до різних течій опозиційного руху в Україні, різнилися, проте переважна більшість їх підтримувала боротьбу за утвердження української мови. У царині міжнаціональних відносин українські дисиденти рішуче засуджували російський шовінізм, який виявляв ворожість до інших народів і мов.

Вдивляємося в обличчя українських дисидентів: Левка Лук'яненка, В'ячеслава Чорновола, Валерія Марченка, Валентина Мороза, Олекси Тихого, Юрія Литвина, Михайла Осадчого, братів Михайла та Богдана Горинів, Мирослави Зваричевської, Опанаса Заливахи, Алли Горської, Сергія

Параджанова, Івана Дзюби, Ігоря й Ірини Калинець, Миколи Лукаша, Михайла Косіва, Степана Хмари, Василя Стуса, Михайлини Коцюбинської, які усвідомлювали себе українськими націоналістами, борцями за становлення національно свідомого громадянського суспільства, національної культури, освіти, української мови.

Вони були об'єднані спільними переконаннями і вірою в Соборну Україну. Учасники українського опозиційного Руху Опору – це сміливі й відважні люди з нерабською філософією й психологією, часто великі характерники й великі мислителі, деякі з них генії (Сергій Параджанов, Микола Лукаш, Василь Стус).

Українські дисиденти розуміли справжню сутність російських дисидентів, які не визнавали за поневоленими народами Радянського Союзу права на самовизначення.

Активних учасників руху опору «перевиховували» в психлікарнях, тюрмах і концтаборах СРСР, українців серед усіх дисидентів у різні часи було від 25 до 75%, судили їх переважно за 62-ю статтею КК Української РСР «Антирадянська агітація і пропаганда» (за частиною першою – 12, а за другою – до 15 років покарання, зосібна в обох випадках до 5 років заслання).

Учасників руху опору відправляли переважно в табори суворого та особливого режиму, умови перебування в яких, за вдалим висловом Василя Стуса, сягали «поліцейського апогею»: розправи, покарання, знущання, приниження, позбавлення лікування, побачень, відпусток.

У романі Василя Шкляра «Заячий костел» (2024) розмовляють два колишні політичні в'язні Йонас Цибуліс і Йонас Свілайніс на псевдо Лютас (Лев):

– Ми з українцями сиділи. Їх там найбільше було. Де не підеш, скрізь їхня мова. Наче вона там була державна, уявляєш?

Я уявляв. Ми з ним про це вже не раз говорили...

– Спершу були самі бандерівці, а пізніше пішли інакодумці. Пам'ятаю Кандибу, Гориня (відомі українські дисиденти). Так ось, викликають Гориня, еге, Михайлом його звали, викликають, значить, на якесь дослідження, і слідчий чемно питає у нього: «Ти навіщо хотів від'єднати Україну від Радянського Союзу?». Горинь, Михайло, значить, недовго думаючи, відповідає: «Бо це дозволяє нам конституція». Тоді слідчий, теж не в тім'я битий, і каже йому: «Хіба ти не знаєш, що конституція написана для іноземців і дурнів? А ти ж начебто не належиш ні до тих, ні до других.

Цибуліс по-молодечому сміється на всю вставну щелепу, і я теж з ним сміюся (сміх, пролітаючи у повітрі, передається від одного до другого), кахикаю цілком щиро, хоча й цю придибенцію чув не раз. А чого б нам не повеселитися? Коньяк гуляє у жилах, збадьорює кров, підбиває на подвиги. Нам добре від того,

що ми сидимо отак удвох, що можемо хильнути по чарці, і, хай йому чорт, ще живі. Щоб розтягнути цей стан, я наливаю по третій. Цибуліс випиває та ще за інерцією згадує табірне життя:

– Якщо яка голодовка чи бунт, ми з українцями разом. Ну, було там ще багато естонців, латвійців, вірмени були, інші кавказці, але жодного білоруса ти уявляєш?» [2, с. 143–144].

Український опозиційний рух опору як різні течії дисидентства виник раніше, ніж у СРСР. За визначенням московитів, дисидентський рух народився 1965 року. Прояви дисидентства в Україні зафіксовано на початку й наприкінці 50-х – на початку 60-х років, коли в Західній Україні було організовано кілька невеликих таємних груп. До їхньої з'яви спонукали такі передумови: бездержавний статус України, панування партійно-радянської бюрократії, утиски національного культурно-духовного життя, тотальна русифікація корінного населення. Утворені підпільні групи намагалися діяти мирними, конституційними засобами, відмовившись від збройних методів опору тоталітарній системі. Серед цих організацій вигідно вирізнялася так звана «Група юристів» під керівництвом адвоката з московським дипломом Левка Лук'яненка. Вони створили Українську робітничу-селянську спілку (УРСС), закликали до здійснення законного права України на вихід із Радянського Союзу. Після виявлення цієї групи, її очільник Левко Лук'яненко отримав розстрільний вирок 1961 року Львівського обласного суду (на підставі ст. 65, ч. 1 КК УРСР).

Суд встановив, що Лук'яненко Левко Григорович, Вірун Степан Мартинович, Луцків Василь Степанович, Лібович Олександр Семенович, Кіпіш Іван Захарович. Боровницький Йосип Юліанович начебто зрадили Батьківщину – Союз РСР, створили ворожу націоналістичну організацію УРСС, ставили своєю метою боротьбу проти радянського державного ладу, КППС і її марксистсько-ленінської теорії, відірвання Української РСР від Союзу РСР і створення так званої «самостійної України» [3, с. 35].

Гриць Гайовий, автор переднього слова до книги Левка Лук'яненка «Вірую в Бога і в Україну», стверджував: «Лук'яненко потерпів за те тільки, що спираючись на офіційні дані куцої радянської статистики та проголошене чинною тоді Конституцією право на самовизначення республік «злочинно» доводив, що самостійна Україна за будь-якої політичної влади була б розвиненішою й багатшою, ніж у складі Союзу. Це розцінювалось як «зрада Батьківщини». (Зрештою, в нашій згорьованій історії всіх хто боровся за незалежність України, прийнято було називати «зрадниками й найлютішими ворогами українського народу»). А кільком його «подільникам» дали по 10-15 років за те, що були ознайомлені з його поглядами...» [3, с. 4].

А сьогодні називаємо Левка Лук'яненка: «яскравим символом епохи», «батьком незалежності», «борцем за рідну мову» (пам'ятаєте його статтю «Ти не помреш, співуча моя мово!»?), чудовим письменником і літературознавцем, «вічним революціонером», «борцем за незалежність України ХХ ст.», легендою українського спротиву», «найкolorитнішим творцем історії ХХ ст.», «маестро нашої політики», нашим великим сучасником.

Подаємо цікаві факти з життя Левка Лук'яненка, підготовлені «Чернігівщиною туристичною»:

1. Пережив Голодомор завдяки батькові, який закопав мішок картоплі під стежкою.
2. Служив в армії майже 9 років (8,5 – С. Ж.; мобілізовано у 15 років – С. Ж.).
3. Провів в ув'язненні майже третину свого життя – 27 років. Його звинувачували в «антирадянській агітації та пропаганді».
4. 45 разів оголошував голодування.
5. 500 днів провів у карцері, 2,5 місяці – у камері смертників.
6. 1961 року був засуджений до страти. 72 дні перебував у камері смертників, потім вирок змінили на 15 років ув'язнення.
7. У 1977 році суд Городні (Чернігівська обл.) визнав Левка Лук'яненка «особливо небезпечним рецидивістом».
8. Мав заборону жити у радіусі 100 км, навіть більше, від Києва. У Ніжині також йому заборонили жити.
9. У 1988 році пропонували емігрувати, щоб він із-за кордону критикував радянську владу. Він відмовився.
10. Написав проєкт Акта проголошення відновленої незалежності України та прочитав його у Верховній Раді у 1991 році.

Пропонуємо вам підготовлені нами цікаві факти, пов'язані з боротьбою за українську мову:

- 13 томів спадщини Левка Лук'яненка переконують, що він є чудовим знавцем української мови.
- Окрім рідної мови, знав ще й такі мови: німецьку, англійську, польську, російську, говорив турецькою.
- Завжди реагував на добре чи погане знання української мови людьми, з якими спілкувався.
- «7 червня Гавриленко привів мене до судді Деснянського району міста [Чернігова – С. Ж.]. Це був зовсім молодий чоловік. Він розмовляв краще

українською мовою, ніж звичайно розмовляють чернігівці службовці, звався Богдан, що вказувало на його галицьке походження» [3, с. 79].

– Із листа до брата Олександра:

«Отримав перший аркуш твого листа від 31 січня. Хотів був почати із зауважень про мову та стиль твого листа до Києва, та, мабуть, краще цього не робити, або в усякому разі не на початку. Коли б ти займався удосконаленням мови, то й краще б ти викладав думки на папері, а із-за того, що ти займаєшся малюванням, то й удосконалюєш себе в малюванні. А на те й друге, звісна річ, не вистачає часу. Хоч, правду сказати, й жаль, бо в листі (як і в усіх твоїх листах) часто-густо зустрічаю розумні думки і вельми слухні міркування, а от викладати їх треба б краще [3, с. 136].

• Левко Лук'яненко розглядав мову як фактор будівництва держави, звертався до інтелігенції мобілізувати сили й ресурси для оберігання українського народу від національного знеособлення, закликав виборювати право на самостійне існування української нації й не послуговуватися чужими й шкідливими думками, чужою культурою й мовою.

– Із статті «Ти не помреш, співуча моя мово!», написаної у вересні-жовтні 1988 року в Сибіру (с. Березівка):

«Кожен народ цікавий своїми особливостями, а не тим, що в нього спільне з іншими народами, того плекання чистоти рідної мови – це збереження оригінальності...

... Мова – найпомітніша ознака оригінальності народу. Внаслідок відомих причин ми занедбали мову і нам не ріже вухо жахливий суржик. Ми так далеко зайшли в псуванні мови, що навіть у фахівців письменників, ... журналістів, учителів української мови – щораз зустрічаємо чужі слова і, що ще гірше, – написані українськими словами чужі речення. Це некультурність. Вийти з такого сумного стану можемо, бо успадкували добре розвинену народну граматику та багатющий словник. Для підвищення культури мови слід якість мови зробити предметом загальнонародної уваги» [4, с. 181 – 182].

– Із роздумів Левка Лук'яненка у літаку «Москва – Чернігів» (літак летів 1 год. 20 хв.). Серпень 1988 року. Відпустка з Березівки до Хрипівки після 12 місяців заслання до хворої мами.

«Ми – трагічна нація: вже близько трьохсот років найрозумніші сини її не мають змоги говорити до нації своєю правдивою мовою. Ми бредемо із десятиріччя в десятиріччя, із сторіччя в сторіччя немов велика череда без керманича – сліпо й безцільно. Народ наш не чув слова від своїх духовних провідників про місце нації поміж інших народів світу, не чув теоретичного освітлення свого національного духу та філософського сенсу народної етики та

звичаїв. Маємо тонку емоційну душу і створили пречудової сили ліричні пісні, а через відсутність своєї держави та національного елітарного світу не маємо своїх Бахів, Моцартів, Бетховенів. Маємо глибоку природну любов до знань і велику допитливість, але внаслідок проклятущої колоніальної залежності наші світлі голови побільшували наукову славу колонізатора... Дали світові вулик, винайшли жатку, та хто про це знає» [3, с. 195].

Левко Лук'яненко добре розумів і страждав від того, що СРСР (Росія) висмоктував з України не тільки її ресурси, а й духовні, інтелектуальні, людські сили. Російський колоніалізм знекорінював український народ, русифікував його протягом століть, перетворюючи на яничарів і манкуртів.

У творчості Левка Лук'яненка домінантним є посил: утвердження і успішна реалізація державної ідеї, збереження і зміцнення власної державності, а, отже, і об'єднання українського народу навколо рідної мови.

Левко Лук'яненко чудово розумів, що, не зобов'язавши себе рідною мовою, український народ загубиться, розстане на світових теренах, утратить свій неповторний образ й свою багатющу культуру, генетично-культурний код, національну пам'ять і державність.

У своєму зверненні «Українки і українці» (1988) від закликав до боротьби за утвердження незалежності:

«Дорогі діти української землі!

Історія дає Україні останній шанс: або ми тепер доможемося незалежності і тоді, пройшовши через всебічний духовно-культурний ренесанс, продовжимо український рід у майбутніх віках, або зникнемо як нація, розплившись і розчинившись безслідно в нашому сусіді [3, с.184].

Як бачимо, він вірить, що, атрофований бездержавністю, український народ відновиться, стане вільним і незалежним, а, отже, впізнаваним для світу. У своїй книзі «Від хохла до українця» Левко Лук'яненко стверджував, що позаяк Україна була в тіні Росії, а українці – з комплексом національної неповноцінності й німі» (говорили чужою мовою), тож світ нас не знав [4].

Левко Лук'яненко, як правозахисник, хотів бачити Україну самостійною, а український народ вільним і незалежним, таким, який володіє історичною пам'яттю, живе за власними, а не чужими лекалами. Коли Україна здобула незалежність, то для неї (це добре розумів борець) проблеми збереження і зміцнення власної державності, розквіт національної культури і мови стають найзатребуванішими. Для цього він спрямував свою працю на деколонізацію суспільної свідомості, на декомунізацію українського суспільства. Левко Лук'яненко знав, як досягти того, щоб Україна стала розвиненою європейською державою за 5 років, і це він виклав у «Основних положеннях програми кандидата

в президенти України». Думаємо, що українці помилилися, коли не проголосували за Левка Лук'яненка як Президента України (за нього віддали свої голоси 4,49 % українців – 1 млн 432 556 осіб).

Пам'ятаймо слова батька нашої незалежності:

«Майбутнє буває в того, хто має минуле, або, як сказав Фрідріх Ніцше, майбутнє проростає з могил.

Я уявляю українців як дерево: від стовбура воно вростає в землю і від стовбура воно вростає в небо» [4, с.7].

Дивимось на портрет Левка Лук'яненка, Героя України, наділеного сильним державним інстинктом. І пригадуються сказані художником Брюловим слова про молодого Тараса Шевченка перед викупом його з неволі: «Не кріпацькою є ця фізіономія».

Левко Лук'яненко – козацький син. І його батько з козацького роду, і мати з козацького роду.

Тому він вільна людина на вільній землі з нерабською психологією. У ньому буяли завжди козацька сила й воля, а ще врода. Розумний і світлий чоловік. І звучать його слова: «Я належу до тих, ким рухає не злоба до ворогів, а любов до України. Я вірю в народ України. Ми переможемо. Хай допоможе нам Бог!»

ЛІТЕРАТУРА

1. Субтельний Орест. Україна: історія / Пер. з англ. Ю. І. Шевчука; Вст. ст. С. В. Кульчицького. Київ: Либідь, 1991. 512 с.
2. Шкляр В. Заячий костел: роман. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2024. 496 с.
3. Лук'яненко Левко. Вірую в Бога і в Україну. Київ: МП «Пам'ятки України» 1991. 320 с.
4. Лук'яненко Левко. Від хохла до українця: роздуми. Київ: ТОВ «Юрка Любченка», 2013. 144 с.